

Ivan Matijević

Qui cucurrit frumentarius annos XI

Ivan Matijević
HR, 21000 Split
Filozofski fakultet u Splitu
Odsjek za povijest
Sinjska 2

U objavi salonitanskoga natpisa T. Varonija Marona (CIL 3, 2063) navodi se da je službu frumentarija obavljao 40 godina, što je neobično jer su legionari nakon 25 godina službe stjecali pravo na status veterana. Autor je naknadnim pregledavanjem ove stele ustanovio da u šestom retku natpisa umjesto 40 (XL) treba pročitati 11 (XI). Autor je učinio i manju korekciju čitanja sedmog retka te nastavak rada posvetio nekim osobitostima frumentarijske službe koje se mogu iščitati iz Maronova natpisa.

Ključne riječi: frumentarij, centurion, legija, Salona, Rim

UDK: 904:726.82>(497.5 Solin)
930.271

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 11. lipnja 2014.

U kompleksnoj administrativnoj strukturi ureda (*officium*) namjesnika svake provincije u Rimskom Carstvu posebno mjesto imali su frumentariji. Pripadali su gornjem razredu (*principales*) svakoga oficija u kojemu su bili niže rangirani u odnosu na komentarijene, spekulatore i beneficijarije. Nedostaju izravni dokazi o točnom statusu i visini plaće iako se pretpostavlja da je iznosila jednu i pol plaću običnoga legionara. U republikansko doba frumentariji su bili časnici zaduženi za opskrbu vlastitih jedinica žitom (*frumentum*), po čemu su najvjerojatnije dobili ime, ali u carsko doba njihova je uloga potpuno promijenjena. Naime, primarna zadaća postala je prenošenje informacija između cara i namjesnika. Najranije datirani dokazi o postojanju frumentarija su jedan egipatski papirus iz Trajanova doba i natpis iz Delfa datiran u 120. godinu.¹ Iz svake legije u svojoj provinciji namjesnik je birao frumentarije² od kojih su dvojica poslana na službu u Rim,

a jedan u njegov oficij³ unatoč čemu su i dalje formalno pripadali svojoj matičnoj legiji.⁴

Tijekom boravka u Rimu bili su stacionirani u vlastitom logoru (*Castra peregrina*) koji je na Celiju u istočnom dijelu grada dao sagraditi najvjerojatnije car Trajan.⁵ Organizirani su u posebnu postrojbu (*numerus frumentariorum*) kojom je zapovijedao *princeps peregrinorum* u statusu starijega legijskog centuriona kojemu je asistirao *subprinceps peregrinorum*. Numer je imao vlastitu unutrašnju hijerarhiju i časnike: *optio*, *canalicularius*, *aedilis castrorum* i *centurio frumentarius*,⁶ zatim *custos armorum* i *exercitator militum frumentariorum*.⁷ Iako su arheološka istraživanja samo djelomično otkrila njihov logor,⁸ može se pretpostaviti da je u njemu bilo mjesta za 300 do 500 ljudi.⁹ Osim frumentarija, logor je bio sjedište spekulatora i ostalih vojnika izdvojenih iz matičnih legija i poslanih u Rim zbog izvršenja različitih zadaća te su u gradu boravili

* Zahvaljujem prof. dr. Bruni Kuntić-Makvić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu) i prof. dr. Patriceu Faureu (Université Jean Moulin, Lyon) na pruženoj pomoći i savjetima prilikom pisanja ovog rada.

1 B. Rankov 1999, str. 20, 29, bilj. 36, 105. Za visinu plaće vidjeti i D. J. Breeze 1974a, str. 263-278; o porijeklu frumentarijske službe vidjeti W. G. Sinnigen 1962, str. 213-220 i posebno P. Cosme – P. Faure 2004, str. 348-349.

2 B. Rankov 1990, str. 178-179.

3 G. Cupcea 2009, str. 306-307, bilj. 23.

4 F. Bérard 2000, str. 293.

5 B. Rankov 1999, str. 29-30, bilj. 107-109.

6 J. C. Mann 1988, str. 148; J. E. Austin – B. Rankov 1995, str. 136; G. Cupcea 2009, str. 306.

7 Detaljno o hijerarhijskoj strukturi numera vidjeti P. Faure 2003, str. 377-423.

8 T. Ashby – P. K. Baillie Reynolds 1923, str. 152-163.

9 P. Faure 2003, str. 383-384. O ostalim vojnicima u logoru i nešto drugačijim pretpostavkama za broj ljudi smještenih u njemu vidjeti P. K. Baillie Reynolds 1923, str. 177; B. Rankov 1999, str. 24, bilj. 62.

privremeno.¹⁰ Poimalo ih se kao strance (*militēs peregrini*) i razlikovalo od vojnika na službi u ostalim jedinicama smještenima u Rimu.¹¹

Tijekom boravka u provincijskim metropolama frumentariji su obavljali zadaće koje im je postavljao namjesnik, a dok su bili u Rimu izvršavali su careve naredbe. Nakon završetka službe u Rimu vraćeni su u matičnu legiju ili u namjesnikov ured provincije u kojoj je legija smještena gdje su mogli napredovati na položaje beneficijarija ili komentarijena. Neki od njih uživali su povjerenje careva koji su preko njih znali što se događa u provincijama, posebice onima s vlastitim legijama koje su se mogle odmetnuti od središnje vlasti i biti potencijalna opasnost za državu. Frumentariji su imali, kako kaže B. Rankov, *a dual attachment and a dual loyalty*.¹² Djelovali su kao careva tajna služba, što je podrazumijevalo unutrašnju špijunažu, obavještajni rad i izvršavanje atentata, zatim provođenje uhićenja i pratnju zatvorenika na suđenje u Rim. Aleksandrijskoga biskupa Dionizija tijekom Decijeve persekucija uhitio je frumentarij prefekta Egipta, a Ciprijana su na suđenje u Utiku sproveli frumentariji.¹³ Epigrafski je potvrđeno da su obavljali različite dužnosti poput službe u cestovnim postajama (*statio*) u unutrašnjosti provincija, nadziranja sigurnosti kamenoloma u Italiji i Egiptu, rudnika u Noriku, zatim nadzora nad obnovom svetišta u Delfima.¹⁴ Do kraja 3. stoljeća postali su vrlo nepopularni zbog čega ih je Dioklecijan ukinuo i zamijenio još zloglasnijima *agentes in rebus*.¹⁵

Iz Salone potječu dva natpisa centuriona frumentarija. Jedan je građevinski i spominje P. Elija Amintijana iz Druge trajanske legije (*legio II Traiana*) pod čijim su zapovjedništvom veksilacije Druge i Treće italske legije 169.-170. godine podigle dvije stotine stopa zida u okviru sjeveroistočnoga dijela gradskih fortifikacija.¹⁶ Drugi natpis uklesan je na odavno poznatoj steli (sl. 3) uzidanoj u pročelju kuće sagrađene na zapadnom obodu amfiteatra.¹⁷ Centurionu frumentarija T. Varoniju Maronu iz Treće kirenaičke legije (*legio III Cyrenaica*) stelu je postavio njegov

2063 Salonis in aedibus Iapirko n. 164.

T · V R R O N I V S
M A R O F R U M E N T A R I A R I V S
L E G I I I Q V I R E N A R I C E
Q V I C V C V R R I T T R V M sic
5 A N N X L · E T F R V M F A C
T V S M O D O F I R M I N V S
L I B E R T V S E I V S P O S V I T
L O C V S C O N C E S S V S

Descripti sollicitē. Habet Sabljā.

I post v spatium vacuum in lapide reliquit quadratarius, quid in exemplo fuerit hoc loco non assecutus. — Lege: T. V[a]rro[n]ius Maro frumen[t]arius leg(ionis) III Quirenarice [id est Cyrenaicae], qui cucurrit [f]rum(entarius) ann(os) XL et (centurio) frum(entariorum) factus [est] modo. Firminus libertus eius posuit. Locus concessus. Quinam concesserit, omissum est.

Slika 1.

Natpis T. Varonija Marona po CIL 3, 2063

oslobođenik Firmin.¹⁸ Za razumijevanje Maronove vojne karijere i općenito naravi frumentarijske službe najvažniji su peti, šesti i sedmi redak u kojima piše: *qui cucurrit frum(entarius) ann(os) XI et c(centurio) frum(entarius) factus modo* što u prijevodu znači *koji je trčao kao frumentarij 11 godina i netom postao centurion frumentarij*. Sintagma *qui cucurrit frumentarius annos* redovito je uzimana kao izvrsna epigrafska potvrda uloge frumentarija kao glasnika između Rima i provincija.¹⁹ Jednako tako, podatak o izravnom napredovanju običnoga frumentarija u centuriona frumentarija potvrđen je samo Maronovim natpisom.²⁰

10 P. K. Baillie Reynolds 1923, str. 175-179; G. Cupcea 2009, str. 306.

11 P. Cosme – P. Faure 2004, str. 347.

12 B. Rankov 1990, str. 182; vidjeti i N. J. E. Austin – B. Rankov 1995, str. 136-137; F. Bérard 2000, str. 294, 299. Po drugom mišljenju nema dokaza da su frumentariji služili u provincijskim oficijima iako su neki od njih čekali promociju u položaj beneficijarija; o tome detaljnije vidjeti J. C. Mann 1988, str. 149-150.

13 B. Rankov 1999, str. 29, bilj. 103; G. Cupcea 2009, str. 307, bilj. 28-29.

14 B. Rankov 1999, str. 29-30, bilj. 104, 111. O funkcijama frumentarija u okviru provincijskih oficija vidjeti G. Cupcea 2009, str. 307, bilj. 31-36.

15 B. Rankov 1999, str. 30; vidjeti i W. G. Sinnigen 1959, str. 238-239.

16 CIL 3, 1980 = ILS 2287: *Imp(eratore) Caes(are) M(arco) Aurel(io) / Antonino Aug(usto) pont(ifice) / max(imo) tr(ibunicia) pot(estate) XXIII co(n)s(ule) III / vexillationes leg(ionum) II Pia(e) / et III Concordiae ped(es) CC / sub cura P(ubli) Aeli Amyntiani / 7(centurionis) frumentari(i) leg(ionis) II Traian(ae)*; usp. B. Rankov 1990, str. 177.

17 Za točno mjesto vidjeti J. Jeličić-Radonić – D. Pereža 2011, str. 45, sl. 2.

18 CIL 3, 2063 (8581); ILS 2370.

19 P. K. Baillie Reynolds 1923, str. 180; B. Rankov 1990, str. 180-182; B. Rankov 1999, str. 29, bilj. 105; G. Cupcea (2009, str. 306, 309) na osnovi prvoga dijela sintagme kaže da su frumentariji bili *road-runners*.

20 D. J. Breeze 1974b, str. 443, bilj. 41; F. Bérard 2000, str. 299; G. Cupcea 2009, str. 308, bilj. 60.

Međutim, prilikom prve objave natpisa (CIL 3, 2063) umjesto broja *XI* zabilježeno je *XL* (sl. 1). Taj je podatak citiran u radovima iz prethodnih dviju bilješki, ali je od svih autora samo Bérard upozorio na Maronove neobično visoke godine službe, ali nije ponudio objašnjenje.²¹ Nameće se vrlo jednostavno pitanje: kako je uopće jedan legionar mogao obavljati službu frumentarija čak 40 godina kada je opće poznato da su legionari nakon 25 godina vojne službe imali pravo na otpust iz vojske i stjecanje veteranskoga statusa? Rješenje na ovo pitanje zapravo je vrlo prozaično i ponudilo se odmah nakon detaljnijega pregledavanja natpisa. Naime, ustanovio sam da je prijepis u CIL 3, 2063 pogrešan jer u broju godina Maronove službe nakon znaka *X* stoji znak *I*, a ne *L*. U cijelom natpisu slovo *L* nalazi se na početku četvrtoga, osmoga i devetoga retka i isklesano je s jasno vidljivom vodoravnom nogom tako da ga se vrlo jasno razlikuje od slova *I* (sl. 3). Ovo znači da Maron prije promoviranja na položaj centuriona frumentarija nije bio frumentarij 40 nego 11 godina.

Također treba reći da je razumijevanje i sedmoga retka natpisa bilo otežano krivim čitanjem u CIL 3, 8581 (sl. 2) koje je kasnije prihvaćeno u ILS 2370 i EDH HD 063266 gdje stoji: *factus mod(o) ⊃ (centurio) Firminus*. Pregledavanjem natpisa uočeno je, a tako stoji i u prvotnoj objavi (CIL 3, 2063), da je u riječi *modo* slovo *O* ligaturom vezano za slovo *D* što znači da ovdje nema govora o oznaci centurionata. U drugom i trećem retku jasno se vidi da je slovo *O* sljubljeno s prethodnim slovom gotovo na identičan način (*RO*). S druge strane, oznaka centurionata u šestom retku – *c(enturio)* – izvedena je drugačije, odnosno radikalno skraćena u slovo *C* (sl. 3). Na kraju krajeva, ona ovdje nije ni potrebna jer je već navedena u prethodnom retku, a nikako ne može biti Firminova jer jasno piše da je on Maronov oslobođenik.

Prije konačnoga prijedloga čitanja natpisa treba reći da je lapicida učinio tri greške u klesanju. U drugom retku ne-

dostaje slovo *A* u Maronovu gentiliciju, a u trećem retku je slovo *I* upisano umjesto slova *T*. Najveća greška učinjena je u četvrtom retku gdje je potpuno krivo upisao ime legije i umjesto *Cyrenaicae* uklesao *Quirenarice*.²² Dakle, natpis bi ovako valjalo pročitati: *D(is) M(anibus) / T(itus) V<a>rro(nius) / Maro frumen{t}arius / leg(ionis) III {Q=C}{u}{i=y}rena{r}ic(a)e / qui cucurrit frum(entarius) / ann(os) XI et c(enturio) frum(entarius) fac/tus modo Firminus / libertus eius posuit / locus concessus*.

Isticanje da je tek imenovan centurionom (*factus modo centurio*) pokazuje koliku je važnost za vojnički mentalitet imalo takvo napredovanje. Vrlo lijepu paralelu sličnoga sadržaja nudi nadgrobni natpis (CIL 6, 3328) visokorangiranoga časnika frumentarijskoga numera u Rimu M. Orbija. Smrt ga je zatekla dok je bio *optio militum peregrinorum*, a od promoviranja u centurionat dijelio ga je samo 51 dan. Ovakve su formulacije na natpisima dosta rijetke, ali ipak postoje neke epigrafske paralele u kojima se oplakuje tužna sudbina vojnika preminulog upravo prije ili malo poslije stjecanja željenog položaja.²³ Najvjerojatnije su svi centurioni frumentariji, neovisno o tomu jesu li bili u vojarni na rimskom Celiju ili obavljali zadaće u provincijama, imali status legijskih centuriona. Položaj centuriona frumentarija najvjerojatnije je bio funkcija, a ne čin. Međutim, posebnost zadaća koje su izvršavali i boravak u Rimu olakšavali su mogućnosti daljnje napredovanja u vojnoj karijeri. Nisu svi centurioni u legiji bili jednaki po rangu i važnosti jer su oni iz prve kohorte (*primi ordines*) imali primat u odnosu na centurione iz ostalih devet kohorti. Ako je centurion frumentarija zaista bio i legijski centurion, postavlja se pitanje jesu li postojale različite vrste centuriona frumentarija. Sljedeća točka u vojnoj karijeri, pa bi tako vjerojatno bila i u Maronovoj da ga nije zaustavila smrt, je legijski *primus ordo* ili primipilat kojim su se otvarale mogućnosti za prokuratorsku službu.²⁴

8581 ad n. 2063. Recognovi diligenter; ̅ est c (pro 7), — 6 MODD; intellegendum videtur factus mod(o) ⊃ (= centurio), scilicet mortuus est. Pars inferior lapidis scripta non est.

Slika 2.

Peti i šesti redak Maronova natpisa po CIL 3, 8581

21 F. Bérard 2000, str. 299, bilj. 171.

22 CIL 3, 2063; usp. P. Skok 1915, str. 38.

23 P. Cosme – P. Faure 2004, str. 350-356, bilj. 51: CIL 6, 3580 (ILS 2641) (*prope diem consummationis primi pili sui debitum naturae persoluit*); CIL 8, 702 = 12128 (ILS 2380) (*initium vitis vitae fuit finis*).

24 P. Faure 2003, str. 394-400. O različitim mogućnostima napredovanja za frumentarije na službi u Rimu i za frumentarije u provincijskim oficijima vidjeti F. Bérard 2000, str. 299-303; općenito o napredovanjima frumentarija vidjeti G. Cupcea 2009, str. 309, bilj. 57-69.

Slika 3.
Stela T. Varonija Marona (snimio I. Matijević)

Maronova karijera bez sumnje može biti datirana u kasni principat jer na to upućuje njegov tročlani imenski obrazac bez filijacije i oznake tribusa koji polako iščezavaju od sredine 2. stoljeća.²⁵ Breeze karijeru datira u kasno 2. ili u 3. stoljeće.²⁶

Brojne su epigrafske potvrde o frumentarijima koji su služili u provincijama *inermis*,²⁷ kakva je od početka Domicijanove vladavine bila i Dalmacija.²⁸ Maronova Treća kirenaička legija stacionirana je tijekom principata u Egiptu i Arabiji²⁹ te nema dokaza o boravku cijele postrojbe ili jedne veksilacije u ovom dijelu Carstva, pa tako i u Dalmaciji.³⁰ Prema tome, treba isključiti mogućnost da je Maron iz Rima vraćen u matičnu jedinicu ili u oficij namjesnika provincije u kojoj je boravila njegova legija i gdje je mogao nastaviti graditi svoju karijeru. U Saloni je bio zbog obavljanja nekoga zadatka koji mu je povjeren odmah nakon što je u Rimu promoviran u centurionat. Zbog čega je točno ovdje poslan ostaje nepoznato jer natpis o tome šuti, ali prema općem karakteru frumentarijske službe smije se pretpostaviti da se radilo o nekoj povjerljivoj i osjetljivoj stvari. Na kraju krajeva, teško je zamisliti da bi se takvi podaci uopće isticali na javnom natpisu kao što je bio nadgrobnni. Je li izvršio taj zadatak ili ga je u tome pretekla smrt, također je nemoguće reći. Natpis ne govori ni koliko je godina imao u trenutku smrti, ali bi se prema uobičajenoj dobi za novačenje u legije³¹ i jedanaestogodišnjem trajanju njegove frumentarijske službe plus još nekoliko godina na nižerangiranim položajima moglo pretpostaviti da je bio u srednjim tridesetim godinama.

Rimski epitafi frumentarija vrlo rijetko spominju njihove žene i djecu, a brigu o pokopu većinom su preuzimali nasljednici, oslobođenici i posebno kolege iz numera koji su često bili iz iste legije. Izvršavanje misija u najudaljenijim dijelovima Carstva zahtijevalo je veliku mobilnost

i činilo njihov boravak na jednom mjestu kratkotrajnim što može objasniti rijetku potvrđenost žena i djece koji nisu pratili svoje muževe i očeve.³² Marona je pratio njegov oslobođenik, a dobra analogija je reljef nadgrobnoga spomenika (*ILS 2378*) iz Viminacija na kojemu je prikazan sluga kako nosi koplje svoga gospodara spekulatora, namještenika provincijskoga oficija u Meziji.³³ Činjenica da je je Maron pokopan na nekropoli u Saloni na ustupljenom mjestu (*locus concessus*) govori da nije posjedovao vlastito grobno mjesto i u određenoj mjeri svjedoči da je u gradu bio stranac.

Svi važniji znanstveni radovi posvećeni problematici frumentarija i njihovom napredovanju u vojnoj karijeri spominju natpis T. Varonija Marona iz Salone. Njegov je sadržaj nezaobilazan zbog sintagme *qui cucurrit frumentarius annos XI* jer je u njoj opisana srž njihove najvažnije službe prenositelja informacija između cara i namjesnika u provincijama. U prvotnoj objavi (*CIL 3, 2063*) navelo se da je Maronova frumentarijska služba trajala 40 godina i taj se podatak redovito citirao u literaturi. Međutim, u ovome radu doneseni su rezultati naknadnoga pregledavanja natpisa koji su pokazali da na ključnome mjestu stoji podatak o 11 godina. Maron je umro u Saloni vrlo brzo nakon što je u Rimu bio promoviran na položaj centuriona frumentarija o čemu također jezgrovito svjedoči izraz *centurio frumentarius factus modo*. Slične sintagme su na onodobnim nadgrobnim natpisima vrlo rijetke, a uopće ih nema među više od dvije stotine salonitanskih vojničkih natpisa po čemu je riječ o svojevrsnom raritetu. Kakvu je zadaću Maron izvršavao u Saloni nemoguće je reći, ali je nesumnjivo bila riječ o nečemu vrlo povjerljivom. U njegovoj je pratnji bio oslobođenik Firmin koji mu je postavio stelu na ustupljenom mjestu na nekropoli u blizini amfiteatra. Maron je umro u srednjim tridesetim godinama života.

25 G. Alföldy 1969, str. 27, 29.

26 D. J. Breeze 1974a, str. 266, 271.

27 B. Rankov 1990, str. 176-177. U Dalmaciji je jedan frumentarij služio u postaji u Burnumu (*ILJug 2808*), a drugi je bio bivši frumentarij promoviran na položaj beneficijarija i na službi u Metulumu (*CBFIR 445*).

28 J. J. Wilkes 1969, str. 97, bilj. 2; Y. Le Bohec – C. Wolff 2000, str. 239, vidjeti i B. W. Jones, 1974, str. 49.

29 E. Ritterling 1925, col. 1510-1514; P.-L. Gatiér 2000, str. 347-349.

30 Iz Salone potječe još jedan natpis njezina vojnika, a pripadao je aktivnom centurionu T. Leliju Severu (*CIL 3, 2038*) iz ranoga principata. Ritterling (1925, col. 1508-1512) ga je datirao u 1. stoljeće i zaključio da ne može biti kronološki povezan s Maronovim natpisom. Međutim, pokušao ga je dovesti u kontekst Kaliguline vojne na Donjoj Rajni 39.-40. godine pretpostavljajući njegovu pripadnost legijskoj veksilaciji koja je sudjelovala u tim operacijama te je kazao da postoji vrlo mala vjerojatnost o tadašnjem boravku odjeljenja ove legije u Dalmaciji. Betz (1938, str. 45-46) je kasnije dodao kako je premalo argumenata prema kojima bi se Severa povezalao s ovim vojnim aktivnostima.

31 Uobičajena dob za novačenje u legije bila je između 18 i 23 godine, iako su neki primljeni sa 17 i manje godina; L. Keppie 1998, str. 152-153; Y. Le Bohec 2001, str. 73.

32 P. Cosme – P. Faure 2004, str. 350-351.

33 Jedna od ključnih zajedničkih karakteristika službe frumentarija i spekulatora bila je upravo prenošenje informacija između Rima i provincija, što je i od spekulatora iziskivalo visoku mobilnost; B. Rankov 1990, str. 180-182.

Kratice

AJP	= The American Journal of Philology, Baltimore
ANRW	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin – New York
BJb	= Bonner Jahrbücher, Bonn
CBFIR	= E. Schallmayer, et al., Der römische Weihebezirk von Osterburken I, Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches, Stuttgart 1990.
CIL	= Corpus inscriptionum Latinarum, Berlin
EDH	= Epigraphische Datenbank Heidelberg, http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index/html.de (30. 06. 2014.)
ILJug	= Anna et Jaro Šašel, Inscriptioes latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt (Situla, 5, Ljubljana 1963); Inscriptioes latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt (Situla, 19, Ljubljana 1978); Inscriptioes latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt (Situla, 25 Ljubljana, 1986)
ILS	= Inscriptioes Latinae selectae, Berlin
JRS	= The Journal of Roman studies, London
MAAR	= Memoirs of the American Academy in Rome, Rome – New York
MEFRA	= Mélanges de l'École française de Rome, Rome
PWRE	= Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
ZPE	= Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn

Literatura

G. Alföldy 1969	Géza Alföldy, <i>Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia</i> , Heidelberg 1969.
T. Ashby – P. K. Baillie Reynolds 1923	Thomas Ashby – Paul Kenneth Baillie Reynolds, <i>The Castra Peregrinorum</i> , JRS 13, London 1923, 152-167.
N. J. E. Austin – B. Rankov 1995	Norman J. E. Austin – Boris Rankov, <i>Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople</i> , London – New York 1995.
P. K. Baillie Reynolds 1923	Paul Kenneth Baillie Reynolds, <i>The troops quartered in the Castra Peregrinorum</i> , JRS 13, London 1923, 168-189.
F. Bérard 2000	Francois Bérard, <i>Le garnison de Lyon et les officiales du gouverneur de Lyonnaise</i> , Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit. Gedenkschrift für Eric Birley, Stuttgart 2000, 279-305.
A. Betz 1938	Artur Betz, <i>Untersuchungen zur militargeschichte der romischen Provinz Dalmatien</i> , Abhandlungen des archaologisch-epigrafischen Seminars der Universität Wien, N. F. Heft 3, Wien 1938.
Y. Le Bohec 2001	Yann Le Bohec, <i>The Imperial Roman Army</i> , London 2001.
Y. Le Bohec – C. Wolff 2000	Yann Le Bohec – Catherine Wolff, <i>Legiones Moesiae Superioris</i> , Les legions de Rome sous le Haut-Empire, Lyon 2000, 239-245.

- D. J. Breeze 1974a David J. Breeze, *The organisation of the career structure of the immunes and principales of the Roman army*, Bjb 174, Bonn 1974, 245-292.
- D. J. Breeze 1974b David J. Breeze, *The career structure below the centurionate during the Principate*, ANRW II.1, Berlin – New York 1974, 435-451.
- P. Cosme – P. Faure 2004 Pierre Cosme – Patrice Faure, *Identité militaire et avancement au centurionat*, Cahiers du Centre Gustave Glotz, 15, 2004, 343-356.
- G. Cupcea 2009 George Cupcea, *The missions of the soldiers in the limes provinces. Frumentarii in Dacia*, Near and beyond the Roman Frontier (Proceedings of a colloquim held in Targoviste, 16-17 October 2008), Supplementum cercetări arheologice 16, Bucuresti 2009, 305-314.
- P. Faure 2003 Patrice Faure, *Les centurions frumentaires et le commandement des castra peregrina*, MEFRA (Antiquité) 115, Rome 2003, 1, 377-427.
- P.-L. Gatier 2000 Pierre-Louis Gatier, *La Legio III Cyrenaica et l'Arabie*, Les légions de Rome sous le Haut-Empire, Lyon 2000, 341-349.
- J. Jeličić-Radonić – D. Pereža 2011 Jasna Jeličić-Radonić – Darko Pereža, *Antičke spolije u solinskim Paraćima*, Tusculum 4, Solin 2011, 43-66.
- B. W. Jones 1974 Brian W. Jones, *The Status of Dalmatia under Domitian*, Classical Philology 69, Chicago 1974, 48-50.
- L. Keppie 1998 Lawrence Keppie, *The making of the Roman army. From Republic to Empire*, London 1998.
- J. C. Mann 1988 John C. Mann, *The organisation of frumentarii*, ZPE 74, Bonn 1988, 149-150.
- B. Rankov 1990 Boris Rankov, *Frumentarii, the Castra peregrina and the provincial officia*, ZPE 80, Bonn 1990, 176-182.
- B. Rankov 1999 Boris Rankov, *The governor's men. The officium consularis in provincial administration*, The Roman army as community, Journal of Roman archaeology, Supplementary series number 34, Portsmouth 1999, 15-35.
- E. Ritterling 1925 Emil Ritterling, *Legio*, PWRE 12, Stuttgart 1925, col. 1211-1829.
- W. G. Sinnigen 1959 William G. Sinnigen, *Two Branches of the Late Roman Secret Service*, AJP 80, Baltimore 1959, 238-254.
- W. G. Sinnigen 1962 William G. Sinnigen, *The Origins of the »Frumentarii«*, MAAR 27, Rim – New York 1962, 213-224.
- P. Skok 1915 Petar Skok, *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*, Zagreb 1915.
- J. J. Wilkes 1969 John J. Wilkes, *Dalmatia*, London.

Summary

Ivan Matijević

Qui cucurrit frumentarius annos XI

Key words: frumentarius, centurion, legion, Salona, Rome

In the complex administrative structure of each Roman province governor's office (*officium*) a special position was held by frumentarii, whose primary task was carrying information between the emperor and the governor. From Salona comes the for a long time now known tomb inscription of the centurion frumentarius, T. Varronius Maro, of the Third Cyrenaic Legion (*legio III Cyrenaica*). In understanding his military career and the nature of the duties of a frumentarius in general the most important are the lines 5, 6 and 7, reading: *qui cucurrit frum(entarius) ann(os) XI et c(enturio) frum(entarius) factus mod*, meaning *who ran as a frumentarius for 11 years to have become a centurion frumentarius*. The syntagm *qui cucurrit frumentarius annos* was regularly and justly taken as an excellent epigraphic evidence of the role of frumentarii as messengers between Rome and the provinces.

When the inscription was published for the first time (CIL 3, 2063), instead of the number *XI*, it was stated *XL*, and this piece of information was quoted in all the works dealing with the frumentarii. This imposes a very simple question: how was it possible in the first place that a legionary served as a frumentarius for as long as 40 years, it being well known that legionnaires were entitled to discharge and the veteran status after 25 years of military service? The answer to the question is actually very prosaic and was offered immediately after a more detailed reading of the inscription. Namely, the transcription in *CIL* 3, 2063 was incorrect, since in the number denoting the years of the Maro's service the sign *X* is followed by the sign *I* and not *L*. This means Maro was promoted to the position of a centurion frumentarius after having served as a frumentarius for 11, rather than 40 years. It should also be pointed out that understanding the line 7 was made difficult by the incorrect reading in *CIL* 3, 8581, that was subsequently accepted in *ILS* 2370 and *EDH* HD063266, reading: *factus mod(o) D (centurio) Firminus*. Reviewing the inscription has also revealed, as it is stated also in its first publication (*CIL* 3, 2063), that in the word *modo* the letter *O* is connected with a ligature with the letter *D*, meaning that this is in no way denotation of the centurionate. It is not required here because it is already stated in the previous line, and it most certainly cannot be the Firmin's one since it is clearly stated he was a freedman. Syntagms like this one are very rare in the grave inscriptions of the time, and there is not a single one among the over two hundred military inscriptions of Salona, which makes the Maro's inscription a rarity of a kind.

Exercising missions in the farthest parts of the Empire required a frumentarius to be very mobile and made his stays at one place very short, which may explain very rare evidences of wives and children accompanying their husbands and fathers. Maro was accompanied by his freedman, and the fact that he was buried in the necropolis of Salona, at a conceded place (*locus concessus*), indicates he was not the owner of the burial place and, to an extent, that he was a stranger in the city.